

Munkavégzés, kapcsolatok és kooperációs formák az erdélyi falusi gazdálkodásban

Célkitűzések, a téma körülhatárolása

Doktori értekezésemben egy engem régóta foglalkoztató témát dolgozok fel: három területen (Alsó-Nyikó mente, Kis-Küküllő középső folyása, Felső-Háromszék) néhány éve vizsgálom a falusi, gazdaságirányítási funkciókat betöltő, önszervező társulások és más kooperációs formák működését, és az ezeket körülvevő összefüggések rendszerét. A kutatás és a tanulmány kiindulópontjául így azok a közösségi funkciókat ellátó, a hivatalos jogalkotás és gazdaságszervezés hiátusait betölteni hivatott autonóm népi intézmények szolgálnak, amelyek – függetlenül az intézményesítettség fokától vagy az általuk ellátott funkciótól – a munkavégzéshez (termeléshez) és a javak elosztásához kapcsolódnak, és amelyek nem egyszerűen gazdasági kapcsolatokat jelentenek a szó formális értelmében, hanem személyes és társadalmi viszonyokat is. Alapvetően ilyen intézménynek tekintem a kalákát és az egyéb kölcsönmunkákat, az állattartást és a közös haszonvételeket szabályozó szervezeteket, valamint a speciális mezőgazdasági ágazatok mellett létrejövő intézményeket, mint például a hegyközségek. Ezek mellett a kölcsönösség okán ide sorolom az átmeneti rítusokat megszervező közösségeket, és a krízishelyzetekben egymáson való segítséget is. Erről a szintről továbblépve a társulások és kapcsolatok más szintjeinek elemzése érdekében bevonom a vizsgálatba az aszimmetrikus viszonyokat is, legyenek azok belső vagy külső kapcsolatok, így kitérek az általam patrónus–kliens kapcsolatként kezelt gazda–napszámos viszonyokra is, de ezen túlmenően azt is igyekszem bemutatni, hogy a falusi gazdaságok milyen kapcsolatban vannak a várossal.

Az önszervező, gazdasági funkciókat ellátó közösségek kapcsán a következő kérdéseket igyekeztem körüljárni: mi készíti az embereket arra, hogy idejüket feláldozva másoknak menjenek el dolgozni, akkor is, ha semmilyen hivatalos értelemben vett intézményi biztosítékuk nincs arra nézve, hogy a befektetett munkát majd visszakapják. Miért van az, hogy ha valaki háza előtt egy téglával megrakott utánfutó áll, akkor a szomszédok, közeli ismerősök – de sok esetben az egyszerű falusfelek is – kötelességüknek érzik, hogy odamenjenek és segítsenek a lerakásban? Honnan tudják, hogy menniük kell? Vagy ha valaki napszámosokat foglalkoztat, az honnan tudja, hogy melyek a kapcsolattartás érvényes mintái, és a másik oldalról: milyen minták szerint cselekednek a napszámosok? A kérdés tehát a letről szerveződés, az önszerveződés mechanizmusaira vonatkozik abban az esetben is, ha egyenrangú felek vesznek részt a kooperációban, és abban az esetben is, ha a kapcsolat valamilyen értelemben aszimmetrikus. Azt hiszem tehát, ha meg kellene fogalmaznom e

munka központi kérdését, akkor ez a kérdés az előbbi mondatok mértékét állítaná a középpontjába: miért formálnak a falusi emberek egymást segítő munkaközösséget? Miért társulnak, és miért épp úgy társulnak, milyen belső és külső kapcsolatokat hoznak létre, és miért épp azokat és úgy hozzák létre?

Kérdéseim megválaszolása érdekében különböző együttműködési formákat vizsgáltam, amelyeket összeköt a reciprocitás, a kölcsönösség és a bizalom jelenléte, valamint az, hogy a termelés és az elosztás megszervezésén túl minden esetben kodifikálják az egyes gazdasági egységek közötti viszonyokat is, és végül az, hogy részét képezik az erdélyi falura jellemző ökológiai, társadalmi és gazdasági rezsimeknek. A különböző, általam e dolgozatban tárgyalt rendszerek és intézmények közt lévő különbségek megragadásában a formai szempontok adják az elsődleges támpontot, azonban célom az, hogy az esetleges strukturális és tartalmi vonatkozásokra is rávilágítsak, és további osztályozási lehetőségekre mutassak rá. E dolgozatnak lényegében ez a célja: arra keresem a választ, hogy ezeknek a hagyományos falusi életben, a jobbágyi kötöttségek rendszerében, a közös művelési formákban gyökerező társulásoknak milyen változataival találkozunk, milyen új kapcsolattartási formák jelentek meg, milyen szerepük van egy-egy falu gazdasági életének, kapcsolatrendszerének fenntartásában, a normák és erkölcsi vélekedések megfogalmazásában, a krízishelyzetek legyőzésében. Ennek érdekében több szempontból járom körül a témát és igyekszem rávilágítani azokra a kontextusokra, amelyek értelmezésében meghatározzák a kooperációs formákat.

Először a közösség és a közösséggel sokszor reflektálatlanul azonosított falu képének recepciójára térek ki, hogy megnevezem azokat az ideológiai tartalmakat, amelyeken igyekszem túllépni, majd az általam alkalmazott főbb fogalmaknak adom meg egy operatív meghatározását. A következő két fejezet bizonyos értelemben kutatástörténeti áttekintésként is kezelhető, hisz az elsőben röviden vázolom a kalákával kapcsolatos munkák történeti vonatkozásait, hogy bemutassam ennek az együttműködési formának a kialakulását, a fejlődését és a változását. Az ezt követő fejezetben az osztályozási kategóriák felállításával célom, hogy az eddigi eredményeket összegezve egy jól alkalmazható rendszert dolgozzak ki legalább munkahipotézis szintjén. Végül a faluservezetek hagyományos mintáinak tovább örökítésében illetve változásában igen lényegesnek tekintett tematikus csomópontok (a mezőgazdaság helyzete, informális, moralitás stb.) mentén végzem el az elemzést, mivel úgy vélem, ezen elemzés nélkül a száraz tipológia aligha mondhat valami érvényeset a gazdaságirányító intézmények működéséről. Így először a mezőgazdaság és általában az agrárium helyzetéről, majd a rendelkezésre álló erőforrásokról beszélek, és ebben a fejezetben mutatom be röviden az általam vizsgált területeket. Az elemzés következő részében ezeknek a

kooperációs formáknak és az informálisnak a kapcsolatára térek ki, ezzel szoros összefüggésben tárgyalom a társulások és az interetnikus kapcsolatok viszonyát. Mivel értelmezésemben a munkaalkalmak nem csak a gazdasági életben játszanak szerepet, hanem a tudáskészlet fenntartásában és megjelenítésében is, ennek a tudáskészletnek a munkával kapcsolatos dimenzióit, a moralitást és a racionalitást is elemzem. A tényt, hogy egy társadalmi-gazdasági jelenségnek, a kooperációs formáknak az elemzését több szempontból végzem el, nem győzöm eleget hangsúlyozni. Nézetemben a dolgozatban kifejtett szempontok megértése nélkül nem rajzolhatunk kellően részletes képet a falusi együttműködésekben és külső viszonyokban mutatott viselkedésformákról, ezért fejezetenként újabb és újabb, de egymással összefüggő tényezők bevonásával magyarázom a különböző jelenségeket.

Alkalmazott módszerek

A gazdasági élet kapcsolatai, a népi intézmények, a közösségi munkaalkalmak, különböző gazdaságirányítási társulási formák iránti érdeklődésemnek – a tudományos mellett – személyes okai is vannak, következésképp a kutatási módszereket is alakította e személyes érdeklődés. Már 1989 előtt, de főként azt követően, életem úgy alakult, hogy szülőfalumban sok kalákában vettem részt, ahol alkalmam volt megfigyelni ennek az intézménynek a működését. Bár nem származom parasztcsaládból – szüleim mindketten pedagógusok voltak –, a falusi életbe és a mezőgazdasági munkákba viszonylag korán bele kellett szoknom, hisz a kollektív gazdaságban nem téjesztagnak is adott volt a lehetőség, hogy földet kapjanak részes művelésre. A rendszerváltozáskor épp 14 éves voltam, a nagyapám visszakapott földjén apám elindította a maga gazdaságát, és persze, közben a tehenet is tartó nagyapámnak is segédkeztünk. A szomszédok, ismerősök is visszakapták a földeket, mindenki lázasan fogott neki ezek műveléséhez, így a munkaalkalmak és az együttműködések száma is igencsak megnőtt. A tavaszi szünetek, a nyári vakációim nagyjából munkával teltek, és bizony keservesen kellett megtanulnom, hogy milyen az, amikor két felnőtt kaszás közé beállítva kell haladni úgy, hogy az elsőtől le ne maradjak, mert a hátsó folyamatosan ott lendítette a kaszát a lábamnál – a néprajz, amikor kívülről szemléli, ezt nevezi munkába nevelődésnek. Elsőéves egyetemista voltam már, tehát valamilyen értelemben néprajzos, még ha egyelőre csak tapogatóztam is, amikor 20 évesen a munka és a gazdaság felelőssége rám maradt. Ekkortól intenzívebben és reflektáltan figyeltem saját magamat mint a falusi kooperációk résztvevőjét, amire aztán elég sok alkalmam támadt, mert a csonkán maradt háztartásunkat a szomszédok, barátok – főként az elején – igen sokat segítették, és ezzel meghiteleztek bennünket, amit aztán az idők során vissza kellett fizetni. A hitelezés és a visszafizetés – akár ők tették, akár én – munka vagy más segítség volt, ami szinte

értelemszerűen, mert bejáratottan kínálkozott a kilencvenes évek erőforrásokban hiányokat szenvedő gazdasági számára. Egy kisebb gazdaság irányítójaként, fő munkaerejeként, kalákásként vagy kalákás gazdaként, és egyben néha alkalmazóként rá voltam kényszerítve a helyi tudások minél jobb elsajátítására. Sürgős esetekben kihez lehet fordulni, ki segítőkész, ki kevésbé az, melyik napszámos dolgozik jól, melyik végez kevesebb munkát, ki mennyi italt kér stb. – ilyeneket kellett megtanulnom. Ezekben a tudásokban akkor mélyedtem el igazán, amikor az egyetem elvégzése után – amikor már mögöttem volt a szakdolgozatom alapját képező, az együttműködésről nagyon fontos tapasztalatokkal szolgáló magyarlónai terepmunka – másfél évig szülőfalum mellett tanítottam. Ilyen és ehhez hasonló helyzetek sorozatán keresztül kerültem közelebb ahhoz, amit ebben a dolgozatban gazdasági viselkedésnek nevezek. Ebben az időszakban nem gyűjtöttem tehát a szónak a klasszikus értelmében, és még résztvevő megfigyelőnek sem nevezném magam, hacsak nem aktív résztvevőnek (*active participation*) vagy teljes résztvevő megfigyelőnek (*complete participation*). De nem akarom sem az olvasót, sem magamat azzal áztatni, hogy én a szülőfalumban terepmunkát vagy résztvevő megfigyelést folytattam volna éveken keresztül. Mindenekelőtt talán azért nem, mert nem léptem ki otthoni szerepeimből, nem exponáltam az etnográfusi munkát: dolgoztam a többiekkel együtt, és közben igyekeztem figyelni. A rejtőzködő etnográfusi munkának van viszont hátránya is: az etnográfus ilyen esetekben nem tud sem felvételt készíteni, sem jegyzetelni, hacsak nem akkor, amikor hazaért, és emlékezetből idéz fel eseményeket, mondatokat. Már ha van kedve és ereje egy napi fárasztó munka után erre. Az ekkor megszerzett tudást később, már Kolozsvárról visszatérve beszélgetésekben ellenőriztem, amelyekben szintén nem erőltettem az etnográfusi identitás kidomborítását. Beszélgettem a falusi élet folyásáról azokkal, akik ismertek engem, és akiket én is ismertem, és ha alkalmam volt – egyre ritkábban – továbbra is együtt dolgoztam velük. Az gondolom, pozícióm leginkább a bennszülött etnográfuséhoz állt a legközelebb.

Ugyanez a személyesség mutatkozott meg a felső-háromszéki és Kis-Küküllő menti terepmunkám során is, hisz igen hamar kiderült rólam, hogy magam is falusi vagyok, aki konyít valamit a kérdéshez, ezért úgy magyaráztak nekem, mint egy más területről érkezett, más vagy hasonló gazdálkodási rendszert ismerő személynek. Ezeken a területeken a munkavégzésen keresztül történő adatnyerésre csak kevésbé nyílt lehetőségem, ezért innen elsősorban nyelvi információkat szerezhettem tehetősebb és kevésbé tehetős, fiatalabb és kevésbé fiatal, a kooperációra különbözőképpen tekintő gazdáktól, bár munkafolyamatokat, kalákát és napszámos munkát itt is megfigyeltem. Mindent összevetve módszereimet a résztvevő megfigyeléshez közel állónak tekintem, hisz egyrészt adataim jelentős része a kalákákban való részvételből vagy annak megfigyeléséből származik, másrészt mert

elsősorban a viselkedésmódokra és viszonyulásokra voltam kíváncsi. Ennek érdekében a megfigyelés mellett kötetlen beszélgetéseket folytattam, amelyeket az alkalomtól, helyzettől függően felvettem vagy utólagos feljegyzésben rögzítettem. E lágy módszereknek előnye az, hogy a kutatásban megfogalmazott kérdésselvetések folyamatosan alakíthatóak voltak, és mélyebb bepillantást engedtek az emberek életébe, miközben újabb és újabb kérdéseket lehetett megfogalmazni, így – noha dolgozatom csak a társadalom kis szeletére világít rá, és ezért a megállapítások csak a vizsgált területekre érvényesek – az elméleti modell felállításával más területek falusi gazdaságainak megértését is elősegíthetik e kérdések.

A fentiekből kifolyólag nem egyszerűen leírásra törekedtem, hanem arra, hogy a nyert adatok elemzésének egy adekvát elméleti háttérrel is megteremtsek. A feldolgozás módszereit tekintve úgy igyekeztem választ találni a bennem felmerült kérdésekre, hogy a jelenségeket összefüggéseikben láttassam, mivel úgy gondoltam, és ma is úgy gondolom, hogy az effajta népi intézményeknek nem csak gazdaságirányító szerepük van, éppen ezért vizsgálatuknak sokkal szélesebb kontextust kell teremtenünk. Ebben a munkában tehát legfőbb törekvésem az, hogy a válaszok megadása során az általam tapasztalt jelenségeket keretbe helyezzem, és megvizsgáljam, hogy ezek a keretek mennyiben járulnak hozzá – vagy egyáltalán hozzájárulnak-e – a hosszú távú rendszerek fennmaradásához, amennyiben ilyen hosszú távú rendszerekről beszélni lehet. Úgy is fogalmazhatnék tehát, hogy a jelenségek között kölcsönös összefüggéseket látok, ezeket tehát összefüggéseikben vizsgálom. Az önszervező közösségek működésén keresztül próbálok többet mondani a falusi, a paraszti világokról, a gazdaság, a társadalom, a kultúra és a természet összefüggéseiről, illetve a paraszti gazdaság jellegzetességeinek a megértésével igyekszem közel kerülni ezekhez az intézményekhez. Ezeket a közösségeket olyan integratív intézményeknek látom, amelyek nem csak a gazdasági tevékenységeket foglalják magukba, hanem a társadalmi értékeket, normákat és viselkedési szabályokat is közvetítik. Azt állítom, hogy a falusi gazdaságok csak részlegesen integrálódtak a tőkés gazdaságba, fennmaradt az irányításukban a közösségi szemlélet és ez meghatározza a mindennapi stratégiákat. Mindennek érzékeltetésére munkámban nem követek egy elméletet, bár Polányi Károly és Pierre Bourdieu fogalmai (vagyis a gazdaság mint beágyazott jelenség elmélete) sok mindenben meghatározzák a dolgozat kérdésselvetését. A társadalmi viszonyokba ágyazott gazdasági tevékenységek és a nem kalkulatív szemlélet mögött rejlő gazdasági számítások tehát fontos kiindulópontjai dolgozatomnak, ezekhez vissza-visszatérek, vitatkozom velük (és magammal), saját anyagomra vonatkoztatom és árnyalom az állításaikat.

Az eredmények felsorolása

I. A dolgozat első részében a közösséggel kapcsolatos hatalmi, tudományos és mindennapi beszédmódok néhány sajátosságát tekintem át, rámutatva a társadalomtudományok ideológiai forrásaira és a *szerves közösségre* vonatkozó értékmegfogalmazásokra. E részben – melyet azért tartottam fontosnak megírni, mert a falut mind a mai napig sokan a romlatlanság világával azonosítják – rámutatok arra, hogy a tudományos érdeklődés számára a régi világgal azonosított falu és közösség nem egyszerűen egy társadalmi, gazdasági vagy települési állapot, hanem egy kiemelt hely, értékeknek a helye. A modernizációs törekvések értelmezésében a falu egy meghaladni akart helyzet, a kisebbségi gondolkodásban pedig egy megőrizni akart érték. Külső szempontból szemlélve tehát a közösség ereje így hol visszahúzó, hol megtartó erő, ezt pedig akár a kritikai–konzervatív tengelyre is felrajzolhatjuk, és akkor óhatatlanul adódik a következtetés, hogy a kisebbségi gondolkodásunk konzervatív, következésképp a falut egy reflektálatlan és értéként értelmezett közösségfogalom mentén konstruálja meg. Mindennek a kaláka egyfajta emblemikus megjelenítőjévé vált – dolgozatomban pedig épp azt bizonyítom, hogy a kaláka nem az önzetlenség és a nemes gesztusok történelmi korokon való átívelése, hanem adott társadalmi és gazdasági helyzetekre adott válasz.

II. Hogy mindez a háttér jobban érthetővé váljék, a következő részben a kalákára és a közösségi együttműködésre vonatkozó történelmi, történelmi néprajzi, társadalom- és gazdaságtörténelmi adatokat tekintem át. A falusi gazdálkodás résztvevőinek egymáshoz való igazodása mögött a parasztság és a falu történelmére visszapillantva általában nagyobb – akár több évszázados – múltra is visszatekintő olyan együttműködési formákat fedezhetünk fel, amelyek a közösen birtokolt, közösen használatba vett földek egyéni vagy esetenként közös megművelését segítették elő, vagy amelyek a közös pásztorlás ügyeit irányították. Noha az eddigi szakirodalom és adatok alapján igen nehéz lenne genetikus kapcsolatot láttatni a közös földhasználat és a közösséghez tartozó valamely személy számára végzett munkában való társulások, a kalákák között, az kétségtelen, hogy a közösen használt földek arra kényszerítették egy-egy falu lakóit, hogy egymáshoz igazodva végezzék el a különböző munkafolyamatokat, mint ahogy az is gyakori volt, hogy a közösség határozta meg egyes dűlők „vetéstervét”. Ugyanakkor a földközösség mellett a kooperációnak olyan sajátos eseteivel is számolnunk kell, amelyek egy-egy művelési ághoz kapcsolódóan meghatározták a hozzáférést bizonyos erőforrásokhoz, vagy szabályozták a haszonvételt, a haszonvételi kulcsokat, esetleg a művelés rendjét: itt a hegyközségekre (hegybéli helységek) és a közbirtokosságokra gondolhatunk, hisz ezek szintén olyan együttműködési kereteket jelentettek, amelyeken belül az egyes tulajdonosoknak érdekeiket a közösség többi tagjával is egyeztetniük kellett. Ezek tehát jó talajt biztosíthattak annak a kooperációs hajlamnak, amely

a különböző munkavégzések során is megmutatkozott, és amely – mivel a gazdálkodás egészében véve beágyazott volt, és szervesen összefüggött a szociokulturális jelenségekkel – részét képezte a közösség tagjai közti mindennapi találkozási gyakorlatoknak. Végül ebben a részben arra is kitérek, hogy az együtt dolgozás a szórakozással is összefüggött, és itt felvetem annak a lehetőségét, hogy a betakarításkor gyakorolt rituális túlfogyasztás a további fogyasztás beosztását is szolgálta.

III. A kölcsönös segítségben végzett munkák osztályozásánál – a szakirodalom eddigi eredményeire nagyban támaszkodva – egy olyan új szempontot ajánlok, amelyben megkülönböztetem a szervezeti és a tevékenységi formákat, így bizonyos, a szakirodalomban nem egészen világos problémák jobban elemezhetővé válnak. Ennek értelmében a következő kategóriákat különítem el:

Szervezeti formák, intézmények

1. Az állattartást, közös gazdálkodást irányító közösségek
2. A munka cseréjét megszervező közösségek
3. Rituális alkalmakat megszervező és krízishelyzeteket feloldó szervezeti formák
4. Polgári jellegű és szakmai szervezetek, egyszálú koalíciók

Tevékenységi formák

1. A gazdálkodáshoz szorosan kapcsolódó tevékenységek
 - 1.a. Munka a közösségnek
 - 1.b. Munka a közösség egy tagjának
 - 1.c. Munka a közösségen kívüli személynek
2. A rítusok megéléséhez kapcsolódó tevékenységformák
 - 2.a. A rítusokra való felkészülés
 - 2.b. Az átmenet megszervezése és lebonyolítása
 - 2.c. Rituális veszélyelhárítás
3. Krízishelyzetekben aktiválódó segítségi formák

IV. Az erőforrások elemzésével célom, hogy az erdélyi falu gazdálkodásának erőforrásait rendszerbe szervezve bemutassam, mivel úgy gondolom, hogy ezzel közelebb kerülhetünk a hiányosságok mint gazdasági gyakorlat működésének megértéséhez. Valójában a falusi, családi gazdaság működésének erőforrásokkal kapcsolatos vonatkozásai érdekelnek, ezért egy munkahipotézis jelleggel megalkotott, de a klasszikus közgazdaságtan eljárását felidéző hármas felosztásban vizsgálom az erőforrások különböző csoportjait: az első csoportba az anyagi, a másodikba a természeti-környezeti, a harmadikba az emberi erőforrásokat sorolom, és ezeket az együttműködés fényében is értelmezem. E fejezet főbb következtetései:

(1) Az erdélyi falusi gazdálkodás egyik alapja az erőforrások beható és aprólékos ismerete, és az ismeretekre alapozó optimális kihasználása. Ez magában foglalja a természeti környezet, a gépek, eszközök, az állatok valamint az emberi munkaerő ismeretekre alapozó használatát.

(2) A felhasználásnak általában korlátot szabnak a minták, így állatainknak csak szükséghelyzetbe adnak pótlólagos takarmányt, vagy nem készítenek kerítést karóból, vagy vesszőből – holott ez gazdaságosabb, mint a deszka –, mert az a szegénység jele. Az erőforrások felhasználása során tapasztalt változatosság és találékonyság korlátozott, ezeket az adott minták határozzák meg, innovációra ritkán látunk példát.

(3) A paraszti gazdaságban úgy tekintenek a környezetre, mint véges erőforrások összességére. Az erőforrások végeessége okán a gyarapodás, meggazdagodás ebben a szemléletben óhatatlanul egymás kárára történik. Az erőforrások felhasználását szabályozó minták ebből a közösségségből is fakadnak.

(4) A belsőleg megtermelt és sokszor elégtelennek bizonyuló erőforrások mellett igen fontosak a külső jövedelmek. Az erőforrások diverzifikálódása következtében a hagyományos szemléletre alapozó rendszerek átrendeződnek, a normákat újraértékelik.

V. Ismeretes, hogy az anyagi lehetőségek és a pénzben mérhető bevételi források szűkössége következtében a háztartások a külső kiadások minél nagyobb fokú leszorítására törekszenek. A hivatalosan ellenőrzött piac, a hivatalos gazdaság rései kitöltését, az ellátási hiányosságok áthidalását a családi gazdaságok minden helyzetben sajátos, a hivatalos szférához is több szálon kapcsolódó technikák alkalmazásával oldják meg. A falusi gazdaságok esetében ennek egyik módja, hogy a pénz jelenlétét nem feltételező, a dolgozatban leírt kooperációs formákat, cserekapcsolatokat alakítanak ki és tartanak fenn más családokkal, személyekkel, így bizonyos javakhoz – leginkább munkaerőhöz és mások tapasztalataihoz – hozzájuthatnak különösebb anyagi ráfordítás nélkül. A társulási formák és a tevékenységek viszont a faluközösség felbomlása korszakában, a szocialista gazdaságirányítás és később, a szabadpiaci gazdálkodásra való visszatérés idején sok tekintetben megváltoztak, ezért e részben ezeket a megváltozott körülményeket is figyelembe véve a szocializmus és az átmenet különböző technikáit mutatom be, amellet érvelve, hogy az informális kapcsolatok – legyenek azok rurális–rurális vagy rurális–urbánusak – messzemenően hozzájárulnak egyes családok jólétének a fenntartásához. Talán nem túlzás azt állítani az erőforrások kapcsán, hogy mivel ezek az utóbbi években igencsak diverzifikálódtak, ugyanúgy diverzifikálódtak azok a technikák is, amelyekkel ezeket az erőforrásokat el lehet érni, következésképp a hagyományos kooperációs formákban mint az erőforrások allokációjának egyik módjában új tartalmak jelentek meg, és a hangsúly nem egy esetben más jellegű kapcsolatokra tevődtek át. A dolgozatban amellet érvelek, és arra hozok példákat, hogy falusi szinten a jólét elérésének

és fenntartásának olyan komplex rendszerével állunk szemben, amely a hivatalos munkavégzést, az informális szférában végzett tevékenységeket és a két szféra közötti átjárásokat is magában foglaló mintákat is ötvözi.

VI. Noha dolgozatomban főként az egyenlő gazdasági helyzetű családok közti kooperációról beszélek, jellege miatt a nem egyenlő gazdasági helyzetű háztartások közötti gazdasági és munkavégzési kapcsolattartásra is ki fogok térni, mivel ezek a viszonyok pont úgy a társadalmi és kulturális környezetbe ágyazottak, mint a kölcsönös segítség egyéb intézményei. Itt azokat a munkavégzés során létrejövő vertikális kapcsolatokat elemzem, amelyek birtokos gazdák és birtok nélküli, vagy kisbirtokos napszámosaik között jönnek létre, hisz a napszámos munka sok szempontból közelebb áll a segítségben végzett munkához, mint a tisztán szerződéses fizetésen alapuló munkaviszonyhoz. Megfigyeléseim szerint tehát a kapcsolatok középpontjában általában a munkavégzés áll, de ezek – főként abban az esetben, ha a napszámos család a gazda falujában vagy egy ahhoz közeli faluban él – nem merülnek ki csak ebben: sokkal többről van szó, egyfajta hosszú távú viszonyról, ahol a munkaadó gazda patrónusa a munkát végző családnak. Ugyanakkor – mivel ezekben a kapcsolatokban nagyon sokszor egy nem cigány alkalmazó és egy cigány alkalmazott kapcsolódik össze – ebben a részben azt is állítom, hogy a létrejött kapcsolat ellenére a két etnikum közti határvonal meghúzása gazdasági téren is megtörténik.

VII. A dolgozat utolsó nagy fejezetében a morális ökonómia fogalmának körülményei után azokat a kapcsolattartási és tevékenységi formákat elemzem, amelyek értelmezésében a falubelieknek a helyes életről és a méltányos hatalmi, falu–város közötti kapcsolatokról alkotott elképzeléseit is hordozzák. A morális hagyományok fennmaradásában lényeges tényezőnek látom a kényszereket, hisz ez az ellentmondásokkal terhelt rendszerváltozás falusi gazdálkodóinak útkeresésében is lépten-nyomon tapasztalható. A paraszti gazdálkodással kapcsolatos morált a falut dicsőítő ideológiai konstrukcióban lehet úgy szemlélni, mint az archaikus kultúrákat, organikus közösségeket elsöprő modernizációs folyamatokkal szembeszegülő, tudatos választás részét. Ezzel szemben azonban lehet úgy is tekinteni erre a morális rendszerre, mint a gazdálkodó ember és az erőforrások, a társadalom közti kapcsolat szabályozójára, az egyensúlyi helyzetek megteremtésének egy mentális eszközére. A morális ökonómia a falu belső és külső kapcsolatainak megformálása és beszédbe hozása esetén is megmutatkozik, ugyanakkor – a falusi társadalom változásával, az erőforrások és jövedelemszerző stratégiák diverzifikálásával összefüggésben – szerveződésében és normaként való kezelésében egyenetlenségek mutatkoznak. Végül e rész végén arra mutatok rá, hogy a falusi gazdaság egy sajátos, a körülményeket figyelembe vevő racionalitással

működik, amit a tőkés üzemszervezettel összehasonlítva hajlamosak vagyunk irracionálisnak tekinteni, holott az adott helyzetben az alkalmazkodásnak ez az egyik lehetséges módja.

Az értekezés tárgyából megjelent vagy igazoltan kiadásra elfogadott publikációk listája

- *Az erővonalak eltolódása – magyar–cigány gazdasági kapcsolatok egy székelyföldi faluban.* In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): Lenyomatok. Fialat kutatók a népi kultúráról. Kriza Könyvek 12. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2002. 205–217.
- *Informális technikák a hagyományos gazdálkodásban.* In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): Lenyomatok. Fialat kutatók a népi kultúráról. 2. Kriza Könyvek 19. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2003. 105–125.
- *Bizalom és elfojtott bizalmatlanság. A társasmunka és a kölcsönösség néhány jellemzője.* In: Szabó Levente – Virginás Andrea (szerk.): RODOSZ tanulmányok. Bölcsész tudományok. Kriterion, Kolozsvár, 2004. 22–41.
- *Kizárás vagy befogadás? Magyarok és cigányok az informális gazdaságban.* Székelyföld. 2004. (VIII.) szeptember, 122–144.
- *Stratégiakeresés és alkalmazkodás.* Korunk, 2004/12. 99–103.
- *Patroni vechi, patroni noi: maghiari și țigani din perspectiva economiei informale.* In: Chelcea Liviu (ed.): Economia informală în România. Piețe, practici, sociale și transformări ale statului după 1989. Paideia, Bukarest, 2005. 315–341
- *Van-e a gazdaságnak identitása? Az identitás megjelenítése és a második gazdaság.* In: Bakó Boglárka – Szoták Szilvia (szerk.): Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát medencében. Gondolat – MTA ENKI, Budapest, 2005. 66–77.
- *Megismerés és tapasztalat: az erdélyi falu problematikája.* Magyar Kisebbség, X. évfolyam, 2005. 3–4. (37–38. szám), 117
- *Falusi modernizáció: változás vagy válság?* Korunk, 2006. június, 60–66.
- *Robogóból kisszekér. Három erdélyi kistáj gazdálkodásának erőforrása.* In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): Lenyomatok 5. Fialat kutatók a népi kultúráról. Kriza Könyvek 27. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006. 179–200.
- *A kooperáció mint agrárstratégia. A gazdasági környezet és a fejlődés kérdései.* In: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén. Nis Kiadó, Kolozsvár, 2006. 101–151.
- *Morális elvek az erdélyi falusi gazdálkodásban.* Tabula, 2006. 9. évf. 2. szám, 187–212.
- *A falu és a közösség ereje: mit gondolunk a faluról, és miért gondoljuk azt?* Várad, 2007. 4–5. VI. évf. 32–33. szám, 104–109.